

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh333>

BOLU MEKTEB-İ İDÂDİSİ

Cemal SEZER*

Özet

1 Eylül 1869 tarihli Maârif-i Umûmîyye Nizâm-nâmesi ile Osmanlı Devleti'nde idâdîlerin açılmasına karar verilmiştir. İdâdîler, rüşdiyelerin üstünde ve onların öğretimini de içine alan yükseköğretime öğrenci hazırlayan kurumlar olarak işlev yürütmüştür. Açılan idâdîlerin öğretim süresi genel olarak vilâyet merkezlerinde yedi yıl, sancaklardakiler ise beş yıldır. Yalnız, idâdîlerin yedi yıllık hizmet vermesi için gerekli donanımına sahip olmaları gerekiyordu. Bu sebepten ötürü, vilâyet merkezlerinde açılmış olan her idâdînin yedi yıllık öğretim yaptığı söylenemez. 1869 yılına ait nizâm-nâmede idâdîlerin açılacağı ifade edildikten sonra Bolu'da da öğretimi beş yıl süren bir idâdî okulu faaliyete geçmiştir. Bu okul, Bolu'nun en önemli eğitim kurumlarının başında gelmiştir. Okulun idari kadrosu, Ahlak ve Hüsn-i Hareket notunun öğrencilere verilecek diplomalarda yer almasını ve böylece Türk eğitim tarihi açısından önemli bir kararın alınmasını sağlamıştır. Bunun yanında okuldan önemli kişiler de yetişmiştir. Örnek olarak değerli bir ilim şahsiyeti olan Muallim Cevdet verilebilir. Bu araştırmada, ülke genelinde açılması kararlaştırılan idâdîlerin bir yansıması olarak Bolu'da açılan idâdî okulunun öğretim faaliyetleri incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Kastamonu, Bolu, Eğitim, Mekteb-i İdâdî*

Bolu High School

Abstract

It was decided to found high schools in Ottoman State, equivalent to high schools today, based on General Education Regulation dated 1 September 1869. Superior to secondary school and including it, high schools used to function as medium institutions that trained students for higher education. Educational period of high schools was generally seven years for city centurms, and five years for districts.

---

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih Bölümü

However, it was obligatory to have necessary equipment for an high schools to run seven years. For this reason, it cannot be stated that every high schools founded in city centrums delivered education for seven years. After the regulation dated 1869, an high schools running for five years was opened. This school was the leading educational institution in Bolu at that time. Administrative staff of the school procured good manner and moral grades to be included in diplomas, therefore they became particularly important in history of Turkish education. Furthermore, important people graduated from this school. Muallim Cevdet can be given as an example. In this study, it is aimed to observe instructional and educational activities of Bolu high schools externalizing high schools founded throughout the country.

Key Words: *Ottoman State, Kastamonu, Bolu, Education, High Schools.*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme diye ifade edilen dönemlerinin yaşanmasında etkili olan askerî ve sosyal kurumlar ile eğitim kurumları, 17. yüzyıldan itibaren eski dinamik özelliklerini kaybetmeye başlamıştı. Özellikle askeri alanda yaşanan yenilgiler, yenileşme hareketlerini zorunlu kılmıştı. Dolayısıyla Devlet, yeniden eski parlak zamanlarına dönmek için yenileşme hareketlerine girişti. Bu hareketler ilk başta, iç dinamiklere bağlı kalınarak gerçekleştirilmeye çalışıldı. Fakat artan yenilgiler ve kaybedilen topraklar, yenileşme hareketlerinin yönünü değiştirdi. Bu kez batıdan uzmanlar getirilerek ve batı kurumları örnek alınarak hareket edilmeye başlandı. 18. yüzyılda gerçekleştirilen yenilik hareketleri genellikle askeri alanda olmuştur. Fakat yenileşme çabaları III. Selim'den itibaren her alanı kapsayacaktır¹.

II. Mahmud döneminde öğretim olarak sıbyan okullarından istenilen verim alınamayınca, bu okullar üzerinde yenileşme hareketlerine gidildi. Bunun yanında sıbyan okullarının üzerinde rüşdiye okulları açıldı. 1838 yılında "*Mekteb-i Maârif-i Adli*" ve 1839'da "*Ulûm-ı Edebiyye*" adlarıyla açılan meslek okulları rüşdiye olarak kabul edildi². Rüşdiye okulları; devlet kadrolarına memur yetiştirmek³ ve Dârülfünûna öğrenci kazandırmak amacı taşıyordu⁴. 8 Kasım 1846'da "*Mekâtib-i Umûmîyye Nâzırlığı*" kurulduktan

¹ III. Selim zamanında yapılan yenilik hareketleri için bkz. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları – Nizam-ı Cedid- 1789-1807*, Ankara 1988, s.21-186.

² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1999, s.91-92.

³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, İstanbul 1999, s.143.

⁴ Kodaman, a.g.e., s.92.

sonra rüşdiye okullarının açılmasına başlandı⁵. 1847’de erkeklere ait rüşdiye okulu faaliyete geçirildi⁶. 21 Mart 1850 tarihinde Sultan Abdülmecid’in annesi Bezm-i Alem Valide tarafından “*Dâr-ül Maârif*” ismiyle rüşdiye okulu açıldı⁷. 1858’de ise kızlara hizmet veren bir rüşdiye faaliyete geçirildi⁸. Rüşdiye okullarının öğretmen ihtiyacı Dârümuallimîn okullarındaki mezunlardan karşılandı⁹.

1869 yılına ait Maârif-i Umûmîyye Nizâm-nâmesi’ne göre rüşdiyelerin, hane sayısı 500’ü geçen kasabalarda açılacağı belirtildi¹⁰. Bu okullarda öğretim süresi 1863’te beş yıl iken nizâm-nâmeyle birlikte dört yıla indirildi¹¹. Ayrıca sıbyan okullarından mezun olanlar sınavsız olarak rüşdiyelere girebilecekti¹². 1875’te iyi bir eğitim vermek ve ordunun subay ihtiyacını gidermek için askeri nitelikte rüşdiyeler açıldı¹³. Aynı yıl faaliyet gösteren rüşdiye okullarında şu dersler yer almıştır¹⁴:

“1. Sınıf: *Ulûm-u Dîniye, Arabî, Fârisî, Kırâat-ı Türkiye, Hesâb, Hatt-ı Sülûs,*

2. Sınıf: *Arabî, Fârisî, Lisân-i Türkî ve İmlâ, Hesâb, Coğrafya, Sülûs ve Rik’a, Resim,*

3. Sınıf: *Arabî, Fârisî, Lisân-i Türkî ve İmlâ, Hesâb, Coğrafya, Tarih, Sülûs ve Rik’a, Resim,*

4. Sınıf: *Arabî, Fârisî, Lisân-i Türkî ve İnşâ, Hesâb, Mebâdi-i Hendese, Coğrafya, Tarih, Usûl-i Defterî, Hatt-ı Rik’a, Resim.*”

1852’de sadece İstanbul’da 10 tane olan rüşdiyelerin sayısı 1869 yılında İstanbul’da 12-13, diğer vilâyetlerde 87 olmuştur. 1876 yılına gelmeden önce bu sayı 423’e ulaşmış ve 20.000’e yakın öğrenci rüşdiyelerde okur hale gelmiştir¹⁵. II. Abdülhamid’in son yıllarına gelindiğinde ise 74’ü kızlara ait

⁵ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s.43.

⁶ Mehmet Emin Yolalıcı, “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, *Osmanlı*, Cilt: V, Ankara 1999, s.286.

⁷ Unat, a.g.e., s.43.

⁸ Yolalıcı, a.g.m., s.286.

⁹ Unat, a.g.e., s.43.

¹⁰ Akyüz, a.g.e., s.144.

¹¹ Unat, a.g.e., s.44.

¹² Akyüz, a.g.e., s.144.

¹³ Akyüz, a.g.e., s.143.

¹⁴ Mahmud Cevat İbnü’ş Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-*, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara 2001, s.143.

¹⁵ Kodaman, a.g.e., s.92,95.

olmak üzere toplam 619 rüşdiye okulu vardı ve buralarda 40.000'e yakın öğrenci öğrenim görüyordu¹⁶.

1870'te Bolu merkezde faaliyet gösteren rüşdiye okulunda 58 öğrenci bulunuyordu. Burada görev yapan öğretmenler ise Başöğretmen Abdurrahman Efendi, İkinci öğretmen olup, Sülüs dersini veren Arif Efendi ile Rik'a öğretmeni Abdülkadir Efendi idi¹⁷. Yıllara göre öğrenci dağılımları şu şekildeydi:

1872'de 75¹⁸, 1873'de 75¹⁹, 1874'te 65²⁰, 1875'te 55²¹, 1876'da 55²², 1877'de 55²³, 1878'de 55²⁴, 1879'da 64²⁵, 1880'de 97²⁶, 1881'de 98²⁷, 1882'de 101²⁸ ve 1889'da 85²⁹.

OSMANLI DEVLETİ'NDE İDADİLERİN AÇILMASI

"İ'dâdî" kavramı lûgatte "hazırlamaya mahsus yer, hazırlama yeri" Mekteb-i İ'dâdî ise; "Rüşdiyelerden sonra yüksekokullara hazırlayıcı okul" anlamında yer almaktadır³⁰. İdadîler ilk olarak Harp Okulu ve Askeri Tıbbiyede öğrenim görmek isteyen öğrencileri hazırlamak için oluşturulmuş sınıflardı. Bu sınıflara yaşları 11-14 arasındaki öğrenciler kabul ediliyordu. Öğrenimlerinin üç yılını buldukları yerde, kalanını da dört ve beşinci sınıfları birleştirilmiş olarak İstanbul'da görüyorlardı³¹. Askeri nitelikli ilk idâdî okulları İstanbul ve Bursa'da 1845'te açılmıştı³². İstanbul'daki idâdî okulunun adı "Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiye"di. Daha sonra 1872'de Kuleli kışlasına geçtiği için Kuleli

¹⁶ Akyüz, a.g.e., s.201.

¹⁷ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I (1-14), Haz. Güray Önal, Bolu 2011, s.54.

¹⁸ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I, s.103.

¹⁹ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I, s.129.

²⁰ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I, s.158.

²¹ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I, s.187.

²² *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I, s.218.

²³ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I, s.247.

²⁴ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I, s.272.

²⁵ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I, s.299.

²⁶ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I, s.311.

²⁷ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I, s.344.

²⁸ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I, s.377.

²⁹ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II (15-21), Haz. Güray Önal, Bolu 2011, s.407.

³⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1995, s.409.

³¹ Akyüz, a.g.e., s.144.

³² Yolalcı, a.g.m., s.287.

Askeri İdâdîsi olmuştur. Bursa'daki idâdî okulu da, Işıklar Askeri Lisesi adını almıştır³³. 1869 yılında İstanbul'da pek çok meslek okulu ve yüksekokul olmasına rağmen yüksekokullara öğrenci hazırlayan kısımlar yoktu. Bu nedenle, rüşdiyelerin üstünde olan ve yüksekokula öğrenci yetiştiren idâdîlerin açılmasına 1869 yılına ait Maârif-i Umûmîyye Nizâmnamesiyle karar verilmiştir. Buna göre idâdîlerle ilgili şu hususlar yer almıştır:

“1. İdâdî okulları, rüşdiyelerden mezun olan Müslim ve Gayrimüslim çocukların bir arada öğretim yaptıkları yerdir.

2. 1.000 haneden fazla ve buldukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idâdî okulu yapılacaktır.

3. İdâdîlerin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri Vilâyet Maârif İdaresi Sandığı'ndan karşılanacaktır.

4. Her idâdînin muavinleriyle beraber altı öğretmeni bulunacaktır.

5. Her idâdînin yıllık tahsisatı, personel giderleriyle birlikte 80.000 kuruş olacaktır.

6. İdâdîlerde öğretim üç yıl olup...³⁴”

Maârif-i Umûmîyye Nizâmnamesi'nde idâdîlerin açılması ifade edilmişse de ilk idâdî okulu öğretmen ihtiyacı ve parasal sorunlardan dolayı³⁵ ancak Aralık 1873 tarihinde İstanbul'da açılmıştı³⁶. İstanbul dışında ise 1875'te Yanya vilâyetine bağlı Yenişehir'de bir idâdî okulu faaliyete geçirilmişti³⁷. Kızlara ait ilk idâdî okulu da 13 Mart 1880 tarihinde batı usullerine uygun programa sahip bir şekilde açılmıştı. Fakat pek ilgi görmediğinden 1882 yılında kapanmak zorunda kalmıştı³⁸. 1911 yılında İstanbul'da yine kızlara mahsus bir

---

³³ Akyüz, a.g.e., s.145.

³⁴ Kodaman, a.g.e., s.114-115. 198 maddeden oluşan bu nizâmnamenin 33. ve 41. arasındaki maddeleri idâdî okullarıyla ilgilidir. Bkz. Mahmud Cevat, a.g.e., s.431-432. Ayrıca nizâmname ile sağlanması düşünülen hususlardan bazıları şunlardır: Öğretmenlerin maddi açıdan rahatlatıcı ve gelişimi için gerekli koşulların sağlanmasına çalışılacak, belirtilen gelişme öğrenciler için de geçerli olacak, eğitim faaliyetlerinin gerçekleşmesi amacıyla halktan belli miktarda paralar alınacak, ayrıca merkezdeki eğitim teşkilatı genişletileceği gibi merkez dışında da teşkilatlanmaya gidilecekti. Bkz. Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul 1991, s.86. 1 Eylül 1869 tarihli Maârif-i Umûmîyye Nizâmnamesi'nin bütün maddeleri için bkz. Mahmud Cevat, a.g.e., s.424-459.

³⁵ Kodaman, a.g.e., s.115.

³⁶ Unat, a.g.e., s.45.

³⁷ Mahmud Cevat, a.g.e., s.141.

³⁸ Koçer, a.g.e., s.131.

idâdî okulu açılmış, 1913'te Sultanîye'ye çevrilmiştir. Bu okul, İlk Kız Lisesi olması bakımından önemlidir³⁹.

1882-1890 yılları arasında idâdî okullarının vilâyet ve sancaklarda açılmasında bir yoğunluk yaşanmıştır⁴⁰. 1869 yılındaki nizâmnameye göre idâdî okulunda şu dersler okutulacaktı⁴¹: “*Mükemmel Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Kavânîn-i Osmanîye, Mantık, Mebâdî-i İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umûmî, İlm-i Mevâlid, Cebir, Hesâb ve Defter Tutmak Usûlü, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabîyye, Kimya ve Resim*”

1887 yılında Maârif Komisyonu'nun aldığı kararla idâdîlerdeki öğretim süresi üç yıldan dört yıla çıkarıldı⁴². 13 Haziran 1892 tarihinde kabul edilen program ile vilâyet merkezlerindeki yatılı idâdîlerin yedi yıl, gündüz öğretim veren sancak merkezlerindeki idâdîlerin ise beş yıl olacağı kabul edildi. Yeterli sayıda öğrencisi olmayan merkezdeki müstakil rüşdiyeler de kapatılarak idâdîlere eklendi⁴³. Vilâyet ile sancaklar arasında idâdî sürelerinin farklı olmasının nedeni ekonomikti. Çünkü yatılı idâdîlerin açılması için para gerekiyordu. Yeterli eğitim bütçesine sahip olmayan vilâyet ve sancaklarda idâdîler ancak gündüz öğretim verebilecek şekilde açıldı⁴⁴.

BOLU MEKTEB-İ İDÂDÎSİ

1869 Maârif-i Umûmiyye Nizâmnamesiyle kararlaştırılan idâdîlerin ilk örnekleri 1873 yılında İstanbul'da, İstanbul dışında ise ancak 1875 yılında Yenişehir'de açıldığını belirtmiştik⁴⁵. Bolu'daki idâdî okulu ise 4 Aralık 1888 tarihinde açılmıştır. Bu okulun binası Hisar'da olduğu için kendisine “*Hisar Mektebi*” adı da verilmiştir. Bolu İdâdîsi iki kat olarak Mutasarrıf İsmail Kemal Bey zamanında yaptırılmıştır⁴⁶. 1888-1914 yılları arasında 26 yıl faaliyet

³⁹ Akyüz, a.g.e., s.233.

⁴⁰ Unat, a.g.e., s.45. 1885'te Edirne, İzmit, Manastır, 1885/1886'da İzmir'de, 1887/1888'de Selanik, Elazığ, Gelibolu, Drama, 1890/1891'de Midilli, 1890/1891'de Aydın, Kütahya, 1891'de Ankara, 1891/1892'de Diyarbakır 1892/1893'te Denizli, Kırklareli, Samsun, Hama, Sinop'ta açılmıştı. Bkz. Mahmud Cevat, a.g.e., s.229,233 dipnot 380, 234,235,237,241,243,246,311-312.

⁴¹ Mahmud Cevat, a.g.e., s.431.

⁴² Kodaman, a.g.e., s.120.

⁴³ Unat, a.g.e., s.45-46. Bu belirtilen program 128 maddelik “*Umûm Mekâtib-i İdâdiyye-i Mülkiyenin İdâre-i Dâhiliyelerine Mahsûs Ta'limatdır*” başlığı altında yer almaktadır. Bu talimâtname için bkz. Mahmud Cevat, a.g.e., s.337-367.

⁴⁴ Kodaman, a.g.e., s.122.

⁴⁵ Bkz. dipnot 36 ve 37.

⁴⁶ M. Zekai Konrapa, *Bolu Tarihi*, Bolu 1964, s.562-563. Hicri 1334 (1916) tarihli Müstakil Bolu Sâlnâmesine göre; Bolu'daki ilk rüşdiye okulunun açıldığı tarih belli değildir. İdâdî binasının

gösteren bu kurumda müdür olarak 10 kişi görev yapmıştır. Bunlar; Musa Kazım, Abdullah Sabri, Osman Nuri⁴⁷, Sami, Mehmet Salih, Mehmet Memduh, Mehmet Refet, Ahmet Cudi, Mustafa Zihni ve Abdurrahman Dursun'dur⁴⁸. Ekim 1911 tarihinde Ahmet Cudi Bey'in müdürlüğü sırasında okul yanmıştır. Bu nedenle öğrenciler, şehrin çeşitli yerlerine nakledilerek öğretime buralarda devam etmiştir. Bir taraftan öğretim aksatılmadan devam ettirilmeye çalışılırken diğer taraftan da okul tamir ve onarımdan geçirilmiştir. Okul binası Temmuz 1914 tarihinde üç kat olarak açılmıştır. 1914-1915 öğretim yılında idâdî yerine sultanî olarak hizmet vermeye başlayan bu kurum, 1924 yılına kadar hizmete devam etmiştir. 1 Şubat 1944 tarihinde Bolu ve çevresinde görülen deprem nedeniyle yıkılan okul binasının yerine yeni binalar yapılmıştır. Sonradan yapılacak bu binalarda eğitim-öğretim faaliyetleri bugün de devam etmektedir⁴⁹.

Bolu İdâdî okulunda yıllara göre verilen dersler ve görevlilerin isimleri aşağıda belirtilmiştir. 1893 yılında;

“Hikmet-i Tabîiye, Fransızca, Tarih-i Tabîi ve aynı zamanda Müdür Abdullah Sabri Efendi,

Kavânîn-i Mülkiye; Eyüb Sabri Efendi,

Coğrafya, Hesâb, Lisân-i Osmânî; Ali Rıza Efendi,

Hıfz-ı Sıhha; Kosti Efendi,

Hendese, Heyet, Cerr-i Eskâl, Müsellesât; İskender Efendi,

---

temeli ise 1884/1885 yılında atıldı. 16 Aralık 1886 tarihinde rüşdiye olarak öğretime başladı ve üç-dört ay sonra idâdîye çevrildi. Bkz. *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicri 1334 Miladi 1916*, Haz. Hamdi Birgören, Bolu 2008, s.160 dipnot 28. Bolu İdâdî Okulu'nun 4 Aralık 1888 tarihinde açıldığı 10 Aralık 1888 tarihli Kastamonu Vilâyet Gazetesi'nde belirtiliyordu. Bkz. Metin Kazan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bolu Merkezde Eğitim Kurumları*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu 2009, s.31. Bolu sancağının bağlı olduğu Kastamonu vilâyetindeki idâdî okulu hicri olarak 1305 yılında yani 1887/1888 yılında açılmıştır. Bkz. *1306 Senesi Hicrîyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi*, 15. Def'a, Kastamonu 1306, s.276. Bolu ve Kastamonu'daki idâdîler aynı yıllarda hizmete girmiştir denilebilir. Fakat Hicri 1306 (1888/1889) yılına ait sâlnâmeye göre Bolu'daki idâdî okulunun müdür ve öğretmenleri tayin aşamasında iken, Kastamonu'daki idâdîde toplam 49 öğrenci öğrenim görüyordu. Bkz. *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Sâlnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II, s.407; *1306 Senesi Hicrîyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi*, 15. Def'a, Kastamonu 1306, s.266.

⁴⁷ Bolu Mutasarrıflığının Bâb-ı Âli'ye göndermiş olduğu 21 Aralık 1893 tarihli yazıda; Mekteb-i Sultanî mezunu olan Osman Nuri Bey'in, okul için gösterdiği gayret ve yapmış olduğu çalışmalarından dolayı *“rütbe-i rabia”* ile ödüllendirilmesini teklif etmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT. nr.190/92.

⁴⁸ Konrapa, a.g.e., s.563.

⁴⁹ Konrapa, a.g.e., s.563,615-616.

*Kavânîn-i Husûsiye, Tarih-i Umûmî; Mustafa Fevzi Efendi,
Resim; Kaymakam Süleyman Bey,
Arabî ve Fârisî; Necip Efendi,
Cebr-i Âdi, Kimya, İlm-i Servet; Stepan Efendi,
Hatt; Arif Efendi
Mubassır⁵⁰ Mehmet İzzet Efendi ve Salih Ağa⁵¹.”idi.*

1894’te; “*Fransızca, Malûmât-ı Fenniye, Usûl-i Defteri ve Müdür Nuri Bey, Coğrafya ve Hesâb; Ali Rıza Efendi, Hendese, Tarih ve Kitâbet; Hafız İsmail Efendi, Akaid ve Türkçe; Mustafa Fevzi Efendi, Arabî, Fârisî ve Resim; Necip Efendi, Hatt öğretmeni yoktu. Mubassır Hafız Salih Efendi, hademeler Ali Ağa ve Hasan Efendi⁵²*”, 1895 yılında bir önceki yıla göre Müdür değişmiş, Nuri Bey’in yerine Sami Bey atanmıştı. Hatt öğretmeni yine bulunmuyordu⁵³. 1897’de Arabî, Fârisî ve Resim öğretmeni olmadığından Hüsn-i Hatt dersine Tahsin Efendi girmişti. Ayrıca hademelerden Ali Ağa’nın yerine Mehmet Ağa görevlendirilmişti⁵⁴. 1900’de müdür değişikliği vardı. Bu yılda okulun müdürü Salih Efendi olmuştu⁵⁵.

1905’te okulun kadrosunda değişik isimlerin olduğunu görüyoruz. Bu yıl da; “*Fransızca, Malûmât-ı Zirâiye ve Sıhhîye, Kitâbet ve Cebir; Refet Efendi, Ulûm-i Diniyye ve Ahlâkiyye, Birinci Kısım Türkçe; Hacı Abdurrahman Efendi, Usûl-i Defter, Tarih, Hendese, Resim ve İkinci Kısım Türkçe; İsmail Efendi, Arabî, Fârisî, İlm-i Eşya; Mustafa Fevzi Efendi, Hesâb Öğretmenvekili Tekfur Efendi; Tarih Öğretmeni ve Coğrafya Öğretmenvekili Emrullah Efendi⁵⁶, Hüsn-i Hatt Öğretmenvekili Maârif Kâtibi Fevzi Efendi*” olup, mubassır ve hademeler değişmemişti⁵⁷.

---

⁵⁰ Okullarda öğrencinin durumuyla yakından ilgilenen, düzenliği sağlayan kimse demektir. Bkz. Devellioğlu, a.g.e., s.660.

⁵¹ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II, s.458.

⁵² *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II, s.511.

⁵³ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II, s.565.

⁵⁴ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II, s.619.

⁵⁵ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II, s.735.

⁵⁶ Emrullah Efendi’nin abisi Mehmet Ali Efendi, Resim derslerine giriyordu. Mehmet Ali Efendi Bolulu olup, Bolu’daki Büyük Cami yani Yıldırım Beyazıt Cami ve İmaret Cami’nin duvarlarındaki levhaları, Hadis-i şerifleri yapmıştır. Ayrıca İstanbul’daki Fatih Cami’ndeki müezzin mahfelinde yer alan tablo da onun elinden çıkmıştır. Bkz. Konrapa, a.g.e., s.583-584.

⁵⁷ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II, s.807.

Bolu Mekteb-i İdâdîsi

Bolu İdâdî Okulu'nda verilen dersler arasında yer alan Coğrafya ve Hendese dersleri için gerekli olan araç-gereç ve haritalar Nisan 1896 yılında Maârif Nezâreti'nden istenmişti. İstenilen bu malzemelerin Nezaret tarafından gönderileceğinin belirtilmesine rağmen bunlar bir türlü okula gelmemiştir. Bunun üzerine 27 Nisan 1896 tarihinde Bolu Mutasarrıfı, Maârif Nezâreti'ne bir yazı göndererek durumu belirtmiş, araç-gereçler ve haritalar olmadan yapılan derslerin hem öğrenciler hem de öğretmenler açısından zaman kaybı olacağını, Devlet'in parasının da boşa harcanacağını ifade ederek, talep edilenlerin bir an evvel okula ulaştırılmasının gerekliliğini dile getirmiştir⁵⁸.

10 Aralık 1891 tarihinde Maârif Nezâreti, idâdî okullarında öğrenci sayısı beşten az olan sınıfların kapatılacağını belirtmiş ve bu hususta vilâyetlerdeki Maârif müdürlüklerinden bilgi istemiştir. 2 Ocak 1892 tarihinde Kastamonu'dan verilen cevaba göre, Kastamonu ve Bolu İdâdî okullarında kapatılacak sınıf bulunmuyordu ve öğrenci sayıları sınıflarına göre şöyleydi:

KASTAMONU		BOLU	
1.	Sınıf: 11	1.	Sınıf: 16
2.	Sınıf: 8	2.	Sınıf: 19
3.	Sınıf: 6	3.	Sınıf: 14
4.	Sınıf: 9	4.	Sınıf: 6
5.	Sınıf: 5 ve Toplam: 39	5.	Sınıf: 5 ve Toplam: 60 ⁵⁹

Sayılarla baktığımızda idâdîlere olan ilginin Kastamonu'ya göre Bolu'da daha yüksek seviyede olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki sayı bakımından aradaki fark çoktu. 1892 yılından sonra Bolu İdâdî Okulu'nda yer alan öğrenci sayısının yıllara göre dağılımı şöyleydi:

1893	66 ⁶⁰
1894	66 ⁶¹
1895	66 ⁶²

⁵⁸ BOA, MF.MKT. nr.324/52.

⁵⁹ BOA, MF.MKT. nr.134/66.

⁶⁰ Konrapa, a.g.e., s.578. Kastamonu İdâdîsinde 32 öğrenci vardı. Bkz. *1310 Senesi Hicrîyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi*, 16. Def'a, Kastamonu 1310, s.337. Bolu'daki öğrenci sayısı Kastamonu İdâdîsine göre iki katı fazlaydı.

⁶¹ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Sâlnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II, s.511. Yalnız Kastamonu İdâdîsinde önceki yıla göre artış olmuş ve öğrenci sayısı 55'i bulmuştu. *1311 Senesi Hicrîyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi*, 17. Def'a, Kastamonu 1311, s.119.

1897	88 ⁶³
1899	110 ⁶⁴
1900	88 ⁶⁵
1905	95 ⁶⁶

1892 yılında 60 olan öğrenci sayısı sonraki yıllarda artmış, 1893, 1894, 1895 yıllarında aynı sayıda kalmıştır. 1895'ten 1899'a gelindiğinde ise yüzde 67'lik bir artış ile dikkat çekmiştir. Daha sonraki yıllarda öğrenci sayılarında düşme olmuştur. Fakat her zaman bir ilginin olduğunu belirtebiliriz.

Maârif Nezâreti, 1895 yılına kadar idâdîlerden diploma alan öğrencilerin sayısının belirtilmesini vilâyet maârif müdürlüklerinden istemesine rağmen eksik yılların olduğunun farkına varınca maârif müdürlüklerine telgraf çekerek tamamlanmasını bildirmiştir. Buna göre Şam İdâdisiyle ilgili hiçbir cevabın gelmediği belirtilmiş; Rodos, Manastır, Adana'dan 1891-1894; Manisa, Bursa, Kastamonu'dan 1892-1894; Gelibolu, Balıkesir (Karesi), Konya, Trabzon, Harput (Mamuratü'l-aziz), Yanya'dan 1893-1894 arasındaki ve Selanik, Siroz, Drama, Edirne, Beyrut, Bolu, Kudüs, İzmit, Üsküp, Biga idâdîlerinden 1894 yılına ait diploma alanların sayısı istenmiştir⁶⁷. İfade edilen yerlerle ilgili maârif müdürlüklerinden Maârif Nezâreti'ne Şubat 1895 tarihinde çekilen telgraflarda diploma alan öğrenci sayısı şöyledir⁶⁸:

Tarih	Mezun Sayısı	Okul Adı
1891	7	Adana İdâdîsi
1892	5	“

⁶² *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II, s.565. Kastamonu İdâdisinde 122 öğrenci ile Bolu'yu geçmiştir. Bkz. *1312 Senesi Hicriyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi*, 18. Def'a, Kastamonu 1312, s.153.

⁶³ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II, s.619. Kastamonu İdâdisinde 137 öğrenci vardı. Bkz. *1314 Senesi Hicriyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi*, 19. Def'a, Kastamonu 1314, s.128.

⁶⁴ Bunlardan 103'ü Müslüman, 7'si Gayrimüslimdi. Bkz. Konrapa, a.g.e., s.574,578.

⁶⁵ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i aâlnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II, s.735. Kastamonu İdâdî Okulu'nda 118 öğrenci vardı. Bkz. *1317 Senesi Hicriyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi*, 20. Def'a, Kastamonu 1317, s.149.

⁶⁶ *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II, s.807. Kastamonu İdâdisinde 118 öğrenci okuyordu. Bkz. *1321 Senesi Hicriyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi*, 21. Def'a, Kastamonu 1321, s.163.

⁶⁷ BOA, MF.MKT. nr.249/16.

⁶⁸ BOA, MF.MKT. nr.249/16.

Bolu Mekteb-i İdâdîsi

1893	4	“
1894	5	“
1891	5	Rodos İdâdîsi
1892	3	“
1893	5	“
1894	4	“
1891	-	Manastır İdâdîsi
1892	-	“
1893	4	“
1894	15	“
1892	5	Kastamonu İdâdîsi
1893	6	“
1894	3	“
1892	1	Manisa İdâdîsi
1893	6	“
1894	3	“
1892	8	Bursa İdâdîsi
1893	7	“
1894	7	“
1893	1	Yanya İdâdîsi
1894	3	“
1893	17	Şam İdâdîsi
1894	18	“
1893	-	Mamuratü'l-aziz İdâdîsi
1894	-	“
1893	5	Karesi İdâdîsi
1894	4	“
1893	4	Gelibolu İdâdîsi
1894	2	“
1893	7	Konya İdâdîsi
1894	7	“
1893	6	Trabzon İdâdîsi
1894	-	“

1894	7	Selanik İdâdîsi
1894	11	Siroz İdâdîsi
1894	1	Drama İdâdîsi
1894	6	Biga İdâdîsi
1894	6	İzmit İdâdîsi
1894	5	Kudüs İdâdîsi
1894	2	Edirne İdâdîsi
1894	5	Üsküp İdâdîsi
1894	10	Beyrut İdâdîsi
1894	6	<i>Bolu İdâdîsi</i>

Yukarıda belirtilen idâdî okullarından diploma alan öğrenci sayısı 1894 yılında 130'dur. Bunlardan altısı Bolu İdâdî Okulu'ndan mezun olmuştur. Oransal olarak yüzde 4,61'e denk gelmektedir. Ortalama diploma alan öğrenci sayısı ise 5,65'tir. Dolayısıyla Bolu İdâdî Okulu mezun vermede ortalamanın biraz altındadır. Vilâyet olarak bağlı olduğu Kastamonu'daki İdâdî Okulu ile karşılaştırdığımız zaman tam iki katı fazla mezun vermiştir.

Bolu İdâdî Okulu'ndan önemli kişiler mezun olmuştur. Mesela Osmanlının son döneminde yetişen ve Cumhuriyet döneminde de hizmet veren Türk eğitimcisi bunun yanında tarihçi ve arşivci kimliği de olan Muallim Cevdet⁶⁹, Bolu İdâdî Okulu'nu 10 Eylül 1899 tarihinde bitirmiştir⁷⁰. Muallim Cevdet'in Bolu Rüşdiye ve İdâdî okullarındaki eğitim ve öğretimi sırasındaki öğretmenlerin isimleri şu kişilerden oluşmaktadır⁷¹:

“ *Türkçe öğretmenleri; Hafız Hacı Emin Efendi, Hacı Vehap Efendi, Küçük Arif Bey, Hafız Tevfik Efendi,*

Riyâziyyat öğretmenleri; Ali Efendi, Hafız İsmail Efendi, İdâdî Müdürü Mehmed Bey, Tekfur Efendi

⁶⁹ Ahmet Güner Sayar, “Muallim Cevdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, İstanbul 2005, s.313; Kazan, a.g.t., s.32.

⁷⁰ Bahri Ata, “19. Yüzyılın Sonlarında Bolu'da Eğitim ve Bolulu Eğitimi Muallim Cevdet”, *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu (11-12 Ekim 1997)*, Bolu 1998, s.41. Muallim Cevdet'in ailesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Niş'ten Bolu'ya göç etti. 7 Mayıs 1883 tarihinde Bolu'da doğan Muallim Cevdet'in tam ismi Mehmet Cevdet'tir ve Soyadı Kanunu ile birlikte soyadı İnançalp olmuştur. Muallim Cevdet, 3 Aralık 1935 tarihinde vefat etmiştir. *Zamanımızda Usûl-i İnşâ ve Muhârebe*, İstanbul 1341; *Askerî Din Dersleri*, İstanbul 1928; *Müderris Ahmed Naim*, İstanbul 1935 yazmış olduğu eserlerden bazılarıdır. Bkz. Sayar, a.g.m., s.313-314.

⁷¹ Ata, a.g.e., s.40.

Bolu Mekteb-i İdâdîsi

Ma'lûmât-ı Nâfia öğretmenleri; Sami Bey, Mehmet Bey, Arapça, Farsça öğretmenleri; Hafız Hacı Emin Efendi, Hacı Hüsnü Efendi, Hafız Durmuş Efendi,

Fransızca öğretmenleri; Sami Bey, Mehmet Bey, Dr. Rüştü Bey."

1893-1894 öğretim yılı sonunda Bolu İdâdî Okulu'nda başarılı öğrencilere verilmek üzere ödül dağıtım töreni yapılmıştır. Törene başta Mutasarrıf olmak üzere devletin diğer erkânı ile halk katılmıştır⁷². Ödül dağıtım törenleri her yılın sonunda, öğrencilerin çalışmalarını arttırmak ve öğrenci velilerinin ya da yakınlarının gurur duymalarını sağlamak için gerçekleştiriliyordu⁷³. Yani bu tür törenlerin amacı öğrencileri çalışmaya yönelik motive etmektir diyebiliriz. Törende öğrencilere çeşitli kitaplar veriliyordu. Ödül töreninde dağıtılan kitaplar Maârif Nezâretince karşılanıyordu. Bu kitapların adı, adeti ve fiyatları ise şöyleydi⁷⁴:

Kitap Adı	Adet	Liste Fiyatı	Toplam Fiyatı (Kuruş)
Mîzânu'l-Burhân	8	12	96
Solak-zade Tarihi Ecza	10	25	250
Hendese-i Resmiye	15	4	60
İlm-i Tabakatu'l-arz	6	15	90
Düstûr-ı Sahn	25	4	100
Fezleke-i Tarih-i Askeri	1	5	5
Mukaddimetü'l- Hesâb	10	3	30
Reh-nümâ-yı Fransevî	10	3	30
Ömr-i Afiyet-i Beşer	18	5	90
Mühimme-i Osmani	4	40	160
İlm-i Mevâlîd	10	12	120
İthâfâtu'l-üdebâ	8	3	24

⁷² BOA, MF.MKT. nr.293/57.

⁷³ BOA, MF.MKT. nr.278/9.

⁷⁴ BOA, MF.MKT. nr.278/9.

Toplam 125 adetten oluşan kitapların toplam miktarı 1.218,15 para idi⁷⁵.

1895 yılında Bolu İdâdî Okulu, Maârif Nezâretince idâdî öğrencilerini ilgilendiren önemli bir kararın alınmasını sağlamıştır. 18 Şubat 1895 tarihinde Bolu İdâdîsi tarafından Kastamonu Vilâyeti Maârif Müdürlüğüne gönderilmiş olan yazıda; öğrencilere verilen Ahlak ve Hüsn-i Hareket notlarının diplomalarda yer almasını teklif etmiş, Kastamonu Maârifi yetkilileri de bunu 26 Şubat'ta Maârif Nezâreti'ne bildirmiştir. Nezaret, önerinin tartışılmasını yetkili yerlerden istemiştir. 17 Nisan 1895 tarihinde Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne konuyu tartışmış ve her öğrencinin yıl sonunda davranışlarını yansıtan bir not verileceğini, fakat bu notun sınıf geçmesinde bir etkisinin olmayacağını ifade etmiştir. Fakat puanları eşit olan öğrencilerin Ahlak ve Hüsn-i Hareketlerini belirten notlarına bakılarak, yüksek nota sahip öğrencinin üst sınıfa geçeceğini, bu notlar dahi eşit ise bir önceki yılın notu dikkate alınacağını da eklemiştir. Ayrıca her yıl sonunda verilen notların ortalaması diplomaya yazılacaktı. İki yıl süresince sıfır alan öğrencinin okul ile ilişkisi kesilecekti. Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'de kabul edilen bu görüş, 20 Nisan'da Meclis-i Maârif'e gönderilmiştir. 30'unda Meclis-i Maârif-i Kebir İdâdî İdaresinde konuşulmuştur. 6 Mayıs'ta ise idâdî okullarından mezun olan öğrencilere verilen diplomalarda yer alacak Ahlak ve Hüsn-i Hareket notlarının sadece Bolu İdâdîsinde değil bütün idâdîlerde uygulanması kabul edilmiştir⁷⁶.

Sonuç olarak Maârif Nezâreti, 10 Haziran 1895 tarihinde, Kastamonu'yu ayrıca ifade ederek, vilâyet maârif müdürlüklerine alınan kararı bildirmiştir. Bu karara göre idâdî okullarına ait talimâtnameinin 48. maddesinde⁷⁷ yer alan öğrencilerin Ahlak ve Hüsn-i Hareketlerine ilişkin yıl sonunda not verileceği açık bir şekilde belirtilmiştir. Yalnız verilen notun, sınıf geçmek için yapılacak sınavlara hiçbir şekilde etkisi olmayacaktı. Ama öğrencilerin aldığı not eşit ise o

---

⁷⁵ BOA, MF.MKT. nr.278/9.

⁷⁶ BOA, MF.MKT. nr.267/36.

⁷⁷ Yalnız bu talimâtnameinin 48. maddesi yatılı idâdîlere kabul edilecek öğrencilerin ödeyecekleri miktarı içermektedir. Bkz. Mahmud Cevat, a.g.e., s.348-349. Talimâtnameinin 58. maddesi ise öğrencilerin Ahlak ve Hüsn-i Hareket ile ilgili yapılması gerekenleri belirtmektedir. Madde şöyledir: “*Derstlerine devam ve gayret ve mekteb dâhilinde ibraz-ı hüsn-i Ahlak ve hareket eden talebeye “Aferin” ve “Tahsin” ve “İmtiyaz” namıyla üç nevi mükâfat verilir. Bunlar Matbû olub üzerine şakirdin ismi ve sebeb-i mükâfat yazılacak ve cümlesi müdir veya müdir-i sani tarafından imza edilecektir.*” Bkz. Mahmud Cevat, a.g.e., s.351. Muhtemelen 58. madde denileceğine yanlışlıkla 48. madde denilmiştir.

zaman Ahlak ve Hüsn-i Hareket notu devreye girecek ve yüksek olan öğrenci üst sınıfa kabul edilecekti. Bunun yanı sıra diplomalara Ahlak ve Hüsn-i Hareket notu verilecek bir hane eklenecek, mevcut diplomalarda ise el yazısıyla not yazılacaktı⁷⁸.

Maârif Nezâreti, yıl sonunda ve sonrasında Kastamonu ve Bolu İdâdî okullarından mezun olacak öğrencilere verilmesi için 80 adet diplomayı bir zarfın içerisinde Kastamonu Vilâyeti Maârif Müdürlüğü'ne 21 Mayıs 1896 tarihinde göndermişti. Bu diplomaların 60'ı idâdî, 20'si ise âliyye seviyesindeydi⁷⁹.

1902 yılında derslerin çok olması ve öğrencilerin zorluk çekmesi üzerine yatılı idâdîler sekize, gündüz idâdîleri altı yıla çıkarılmıştır⁸⁰. Vilâyet merkezlerindeki bazı yatılı idâdîlerin ziraat şubesinde öğretim altı yıla indirilmiş; ziraat şubesi, ticaret ve sanayi şubesi ya da her iki şube adı altında öğretim veren idâdîlere ise sekiz yıllık bir öğretim süresi getirilmiştir. Fakat istenilen verim alınamayınca öğretim süreleri 1906'da yeniden eski hale getirilerek, yedi yıl olmuştur⁸¹. Bolu İdâdîsinde altı yıllık bir öğrenim hayatından sonra 1905 yılında mezun⁸² olan Konrapa da bu durumu yaşamış ve Bolu Tarihi adlı eserinde şöyle ifade etmiştir⁸³:

“1902 senesi Bolu İdâdîsi (üçü rüşdi, ikisi idâdî olarak) beş senelik idi. Sınıfımız, okulun dördüncü (İdâdînin birinci) sınıfıydı. O sene bütün Türkiye idâdîlerinde olduğu gibi, Bolu İdâdîsi de bir sene arttırıldı. Beş senelik iken altına çıkarıldı. Okulun eski beşinci sınıfı altıncı sayıldı. Dördüncü sınıfı ikiye bölündü. Bir parçası idâdînin dördüncü sınıfı olarak yerinde bırakıldı. Diğer kısmı (Derecesi aliyyülâlâ- pekiyi olanlar)⁸⁴ okulun beşinci sınıfını teşkil etti.”

⁷⁸ BOA, MF.MKT. nr.267/36.

⁷⁹ BOA, MF.MKT. nr.318/36.

⁸⁰ Kodaman, a.g.e., s.132.

⁸¹ Unat, a.g.e., s.46. Kastamonu'daki idâdî okulunda 1321 (1903/1904) yılında Ziraat şubesi açılmış ve burada dört öğrenci bulunuyordu. Bkz. *1321 Senesi Hicrîyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi*, 21. Def'a, Kastamonu 1321, s.164.

⁸² Konrapa, a.g.e., s.594,600. Konrapa ile birlikte mezun olanlar diploma derecelerine göre şöyledir: M. Zekai (Konrapa) 68, Fehmi 94, Mihran 83, Mehmet Vasfi 58, Şerafettin 97, Hulusi 92, Reşat 105, Hilmi 91, Lütfi 63, Sırrı 108, Emin 67, Suphi 89, Ahmet 85, Hikmet 65, Servet 47, Kemal 95. Bkz. Konrapa, a.g.e., s.594.

⁸³ Konrapa, a.g.e., s.592.

⁸⁴ Notluk sistem 10'lu idi. Aliyyülalânın not karşılığı 10 ya da 9'du. Bunun dışında iyi 8, iyiye yakın 7 ve 6, orta 5, ortaya yakın 4, zayıf 3, 1 ve 2 başarısız sayılıyordu. Bkz. Mahmud Cevat, a.g.e., s.332.

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Bolu sancağında ilk defa Maârif Müdüriyeti teşkilatı kurulmuştur. Müdürlüğün başına Hayri Bey atanmıştır. Hayri Bey'den sonra Tevfik Bey müdür olmuştur. Yalnız 1911 Mart başlarında Maârif Müdüriyeti kaldırılmıştır. Eğitim işleri idâdî müdürleri tarafından yürütülmüştür. 1914 yılında Maârif Müdüriyeti teşkilatı müfettişlik adı altında faaliyetlerine devam etmiştir. Bu müfettişliğin başında Sermet Bey bulunmaktaydı. Fakat bu durum uzun sürmemiş ve beş altı ay sonra yeniden müdürlük olarak Bolu'da eğitim işleri görülmeye başlanmıştır⁸⁵. Maârif Müdüriyetinde müdürlük görevini gerçekleştiren idâdî müdürleri Refet, Cevdi (Cudi), Mustafa Zihni ve Abdurrahman Dursun Beylerdi⁸⁶.

Bolu İdâdî Okulu muhtelif masraflar için belli bir miktar harcama yapıyordu. Bu masraflar içerisinde kiremit aktarılması, okul camlarının tamir ettirilmesi gibi giderler yer alıyordu. 1905 yılında okuldaki öğrenci sayısında artış olmuştu. Dolayısıyla öğrencilerin içme ve abdest ihtiyaçlarının karşılanması için suya olan gereksinim de artmıştı. Suyun okula yarım saat uzaklıkta bir yerden okula taşınması düşünülmüş⁸⁷ ve bu nedenle okulun masraflarına ayrılan miktara 300 kuruş ilave edilmesi 10 Ekim 1905 tarihli yazıyla Bolu İdâdî Okulu Müdürü tarafından Kastamonu Vilâyeti Maârif Müdürlüğü'ne bildirilmişti. Bu istek 24 Ekim 1905 tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne Maârif Nezâreti'ne aktarılmış, fakat Nezâret tarafından verilen cevap olumsuz oldu. Yani istenilen ilave para Nezâretçe kabul edilmemiştir⁸⁸.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren her alanda başlayan yenilik hareketleri kendisini eğitimde de göstermiştir. Batıya karşı üstünlüğün kaybedilmesi ve yenilgilerin yaşanması eğitim kurumlarının gözden geçirilmesini sağlamıştır. Bu anlamda idâdîler, yükseköğretime bilgili ve kaliteli öğrencilerin gönderilmesi amacıyla ilk olarak askeri nitelikte açılmıştır. Ayrıca askeri idâdîlerden Türk tarihine yön verecek önemli kişiler de yetişmiştir.

---

⁸⁵ *Bolu Livâsı 1921-1925 Senesi Sâlnâmesi (Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*, Haz. Nermin Kılıç-Ayşe Kayapınar-Bilge Kaya-Fahri Kılıç-Levent Kayapınar, Bolu 2008, s.323-324.

⁸⁶ *Bolu Livâsı 1921-1925 Senesi Sâlnâmesi*, s.324 dipnot 1.

⁸⁷ Konrapa eserinde suyla ilgili şunları ifade etmektedir: “ *O zamanlar (1900 yılında) Hisar Mektebinin suyu yoktu. İçme suyu hariçten getirilirdi. Büyük paydossta Muallim Hüsamettin Bey abdest aldirmek için talebeyi Çayırpınarına götürürdü...*” Bkz. Konrapa, a.g.e., s.582.

⁸⁸ BOA, MF.MKT. nr.902/44.

Bolu Mekteb-i İdâdîsi

1869 yılındaki Maârif-i Umûmîyye Nizâm-nâmesi ile idâdîlere askeri öğrenci dışında, sivil kişilerin de öğrenim göreceği yerler haline gelmesi sağlanmış ve bu okullarda verilecek dersler nizâm-nâmede belirtilmiştir. İdâdî okullarının ders programlarına bakıldığında ağırlıklı olarak pozitif bilimleri içeren dersler okutulmuş ve yabancı dil eğitimi verilmiştir. Ancak idâdîlerin açılması hemen gerçekleşmemiş, gerekli altyapının oluşması için belli bir süre beklenilmiş ve ondan sonra açılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla faaliyet gösteren idâdî okullarından birisi de Bolu'da açılmış ve Bolu İdâdî Okulu'nda pozitif bilimlerinin yanı sıra, yabancı dil eğitimi olarak batı dilinde Fransızca dersi verilmiştir. Ayrıca makalede de ifade edildiği üzere eğitim kadrosu oldukça iyiydi. Bunlardan birisi hem okulun müdürlüğünü yapmış hem de birçok derse giren Mekteb-i Sultanî mezunu Osman Nuri Bey'dir. Osman Nuri Bey'in okulda yapmış olduğu çalışmalar, Mutasarrıfın dikkatini çekmiş ve müdürün ödüllendirilmesi için Bâb-ı Âli'ye yazı göndermesine neden olmuştur. Ödüllendirmeden bahsetmiş iken öğrenci çalışmalarını teşvik etmek üzere etkinliklerin de düzenlendiğini ayrıca belirtmek gerekir. Bolu İdâdî Okulu kadrosu, Ahlak ve Hüsn-i Hareket notunun diplomalarda yazılmasını Kastamonu Maârif Müdürlüğü vasıtasıyla Maârif Nezâreti'ne önermiştir. Nezâret bünyesinde yapılan tartışmalardan sonra Ahlak ve Hüsn-i Hareket notunun öğrencilerin sınıf geçmesinde etkili olması yönünde eklemelerin yapılmasıyla öneri kabul edilmiş ve bu şekilde Osmanlı eğitim tarihi açısından önemli bir kararın alınmasında ön ayak olmuşlardır.

Bolu İdâdîsinde öğretim verilen yıllarda öğretmen eksikliğinden dolayı bazı dersler boş geçmiştir. Yalnız o yıl öğretmeni olmayan bölümlerin sonraki yıllarda öğretmen atamasının gerçekleşmiş olduğunu da belirtmek gerekir. Dikkati çeken bir husus da Bolu, Kastamonu vilâyetine bağlı bir sancak olmasına rağmen, ilk zamanlarda Bolu İdâdî Okulu'ndaki öğrenci sayısının Kastamonu'daki öğrenci sayısını geçmiş olmasıdır.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF.MKT.)

B- Süreli Yayınlar

Salnameler

Yayınlanmamış Salnameler

1306 Senesi Hicrîyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi, 15.
Def'a, Vilâyet Matbaası, Kastamonu 1306.

1310 Senesi Hicrîyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi, 16.
Def'a, Vilâyet Matbaası, Kastamonu 1310.

1311 Senesi Hicrîyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi, 17.
Def'a, Vilâyet Matbaası, Kastamonu 1311.

1312 Senesi Hicrîyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi, 18.
Def'a, Vilâyet Matbaası, Kastamonu 1312.

1314 Senesi Hicrîyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi, 19.
Def'a, Vilâyet Matbaası, Kastamonu 1314.

1317 Senesi Hicrîyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi, 20.
Def'a, Vilâyet Matbaası, Kastamonu 1317.

1321 Senesi Hicrîyyesine Mahsus Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmesi, 21.
Def'a, Vilâyet Matbaası, Kastamonu 1321.

Yayınlanmış Salnameler

- *Bolu Livâsı 1921-1925 Senesi Sâlnâmesi (Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*, Haz. Nermin Kılıç- Ayşe Kayapınar-Bilge Kaya-Fahri Kılıç-Levent Kayapınar, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Bolu 2008.

- *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicri 1334 Miladi 1916*, Haz. Hamdi Birgören, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi-1, Bolu 2008.

- *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: I (1-14), Haz. Güray Önal, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları-8, Bolu 2011.

- *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyet-i Salnâmelerinde Bolu Sancağı*, Cilt: II (15-21) , Haz. Güray Önal, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu 2011.

C- Kitap, Makale ve Tezler

- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, Alfa Yayınları, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, İstanbul 1999.

- ATA, Bahri, “19. Yüzyılın Sonlarında Bolu’da Eğitim ve Bolulu Eğitimci Muallim Cevdet”, *Bolu’da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu (11-12 Ekim 1997)*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları No: 10, Bolu 1998, s.35-42.

- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, Ankara 1995.

- KARAL, Enver Ziya, *Selim III’ün Hat-tı Hümayunları – Nizam-ı Cedit-1789-1807*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1988.

- KAZAN, Metin, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bolu Merkezde Eğitim Kurumları*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu 2009.

- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1999.

- KONRAPA, M. Zekai, *Bolu Tarihi*, Bolu Vilâyet Matbaası, Bolu 1964.

- Mahmud Cevat İbnü’ş Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı- XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-*, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

- SAYAR, Ahmet Güner, “Muallim Cevdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s.313-314.

- UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964.

- YOLALICI, Mehmet Emin, “ XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, *Osmanlı*, Cilt: V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.281-296.